

KVANTIFIKACE V PŘIROZENÉM JAZYCE (X)

*Michal Mráz***4. Rozpracování kaplanovských motivů: J. Perry,
H. N. Castañeda, D. Lewis**

Kaplanovy úvahy o povaze demonstrativ, jež byly představeny v předcházející části tohoto cyklu, také inspirovaly některé filosofy k dalšímu rozpracování a odstranění některých nedostatků. Největšího vlivu v tomto směru zřejmě dosáhl John Perry, Kaplanův žák a kolega ze Stanfordské univerzity. Perry tvůrčím způsobem navázal na Kaplanovu filosofii a zároveň se zaměřil na řešení problémů, jimiž se Kaplan ve svých pracích zabýval spíše okrajově. V následujícím textu s proto budeme zabývat především Kaplanem inspirovanou filosofií Johna Perryho.

4.1 Esenciálnost indexikálů

Při úvahách o synonymii si Kaplan uvědomil, že indexické výrazy jsou zřejmě v jistém smyslu nepostradatelné, a pokusil se tuto skutečnost doložit v rámci úvah o synonymii. Abychom mohli tvrdit, že dva výrazy jsou synonymní, musejí se podle Kaplana shodovat v charakteru, shodnost obsahů v několika kontextech přitom není rozhodující: „Obsah ‚já‘ užitého mnou může být identický s obsahem ‚ty‘ užitého tebou. To ale neznamená, že ‚já‘ a ‚ty‘ jsou synonyma“ (Kaplan 1976, 45). Abychom dva výrazy mohli považovat za synonymní, musejí mít stejný obsah ve *všech* kontextech, tedy stejný charakter. Pro indexikály podle Kaplana synonyma nalézt nelze. Můžeme se sice pokusit o nahrazení indexického výrazu deskripcí, ale tím problému neunikneme: „To proto, že indexikály jsou přímo referující, a složené fráze, které mohou dodávat stejnou referenci, přímo referující nejsou“ (Kaplan 1976, 45). O neredukovatelnosti indexikálů na jakýkoliv jiný druh výrazů Kaplan hovoří také v souvislosti s kritikou Russella, podle něž indexikály nejsou nutné pro žádnou část popisu světa. Kaplan namítá, že bez použití indexikálů některé entity prostě nemohou být jedinečně popsány, dokonce bychom pro tyto entity nemohli ani zavést jména (Kaplan 1976, 91 – 92). Kaplan zde narazil na problematiku nepostradatelnosti indexikálů, kterou se John Perry, inspirován distinkcí obsah-charakter, pokusil podrobněji

analyzovat ve studii *The Problem of the Essential Indexical* (1979). Jedním z iniciátorů diskuze vedoucí k Perryho přesvědčení o jisté esenciálnosti některých indexikálů však byl guatemalský filosof **Hector-Neri Castañeda**.

Hlavním Castañedovým cílem bylo vytvořit teorii, která by dokázala zachytit sémantiku tvrzení formulujících tzv. *self-knowledge*, tedy znalost sebe sama. Co podle Castañedy znamená přisoudit někomu znalost sebe sama? Vyslovit o nějakém individuu X výrok „X ví, že *on sám* (he himself) je Φ “¹ znamená přisoudit individuu X znalost, kterou X musí mít, když říká „Já jsem Φ “ (viz Castañeda 1967, 12). Podle Castañedy existují jistá konvenčně stanovená kritéria, například v případě identifikace historické osobnosti, na základě kterých lze tvrdit, že muž X zná osobu Y. Muž X přitom nemusí vědět, že on sám je osobou Y. Jak je to možné? Představme si, že muž X je přinesen v bezvědomí do vojenského stanu. Po probuzení trpí amnézií. Během dalších několika měsíců se stane válečným hrdinou, který se ztratí v bitvě a zapomene na vojenskou kapitolu svého života. Později muž X studuje v knihovnách a archivech všechny dostupné informace o válečném hrdinovi a zjistí o něm například, že byl jediným válečným hrdinou, který byl zraněn stokrát. Pro většinu příležitostí jistě platí, že muž X ví, kdo byl ten zmíněný válečný hrdina. Přesto ale X nemusí vědět, že on sám je oním stokrát zraněným válečným hrdinou. Ačkoliv tedy existují určitá kritéria pro referenci ke třetí osobě, nejsou podle Castañedy dostatečná pro referenci v první osobě. Přisuzování znalosti sebe sama je kvalitativně odlišné od ostatních typů znalosti. Typickým příkladem prohlášení, ve kterém mluvčí někomu připisuje znalost sebe sama, je:

- (1) Editor *Organonu F* ví, že (on sám) je milionář.

Vyslovení (1) lze považovat za vyjádření propozičního postoje po intenzionálním slovese „vědět“. Zajímavé je, že přestože výraz „on sám“ (*he**) ve (1) má jako svůj antecedent editora *Organonu F*, k němuž zpětně referuje, není možné (1) nahradit výrokem:

- (2) Editor *Organonu F* ví, že editor *Organonu F* je milionář.

¹ V anglickém originálu užívá Castañeda výraz „he himself“ pro anaforickou referenci k antecedentu, jenž se nachází v předchozí větě. Pro „he himself“, jež překládám jako „on sám“, užívá Castañeda označení „*he**“. Pro podrobný výklad o anaforických zájmenech viz *Anaphora* (King 2005).

Výrok (1) podle Castañedy neimplikuje výrok (2), ani jím není implikován, protože editor *Organonu F* nemusí vědět, že on sám je editorem *Organonu F*. Poznatek, který platí i pro další intenzionální slovesa jako „věřit“ nebo „myslet si“, Castañeda zobecnil. Protože výraz „on sám“ nelze nahradit určitou deskripcí, vlastním jménem ani složeným indexikálem, neexistuje žádný výraz, který by mohl anaforické „on sám“ ve větě (1) nahradit (viz Castañeda 1968). Autorita první osoby („já“) zneumožňuje jakoukoliv substituci. Na rozdíl od Kaplana, který otevřeně odmítá zkoumat indexická zájmena ve funkci anaforik, se Castañeda právě s pomocí anaforika „on sám“ pokusil zachytit specifichost odkazování ke znalosti sebe sama. O to zajímavější je fakt, že Kaplan i Castañeda vyjádřili velmi podobné intuice ve vztahu k nepostradatelnosti indexikálů, a prozatím je lhostejné, zda důvody pro jejich přesvědčení byly formálně sémantické, metafyzické nebo epistemologické. Ukázalo se také, že anaforické a indexikální užití některých zájmen má mnohem více společného, než by se na první pohled mohlo zdát.

John Perry, inspirován Castañedovou hypotézou o nepostradatelnosti anaforického *he**, tvrdí, že indexikál „já“ hraje důležitou roli především při vyjádření toho, čemu mluví věří.² Představme si, že John Perry jezdí s nákupním vozíkem po supermarketu a pozoruje mezi regály cestičku vysypaného cukru. Pokouší se nalézt zákazníka s roztrženým sáčkem, aby jej upozornil, ale po několika obchůzkách kolem regálů si uvědomí: „Ten nepořádek přece dělám *já!*“ (Perry 1979, 3). Změna přesvědčení způsobí také změnu chování. Když si totiž Perry uvědomí, že on je tím zákazníkem, který znečišťuje supermarket, zastaví se a uloží sáček s cukrem jinak. Kdybychom však výraz „já“ ve vyjádření toho, čemu Perry nakonec uvěřil, nahradili deskripcí, která by Perryho plně charakterizovala, nejenže bychom už nedokázali vysvětlit změnu Perryho chování, ale nemohli bychom mu ani připsat stejné přesvědčení. Indexikál „já“ je podle Perryho *esenciální* v tom smyslu, že nemůže být nahrazen jakýmkoliv jiným výrazem. Perry si samozřejmě všiml, že věta „Já dělám nepořádek“ jakožto *větný typ* neidentifikuje uvedené přesvědčení, kdyby totiž stejnou větu pronesla jiná osoba, vyjádřila by jiné, potenciálně nepravdivé přesvědčení. Výrok obsahující indexikál je, jak upozorňoval už

² Anglické *belief* bývá obvykle překládáno jako „víra“, „přesvědčení“ nebo „mínění“. V této práci preferuji první dvě uvedené možnosti překladu.

Kaplan, pravdivý nebo nepravdivý v závislosti na kontextu pronesení. Proč jsou ale indexikály „já“, „teď“ a „toto“ esenciální? Protože jejich nahrazením by byla zničena síla vysvětlení chování. Kdyby si John Perry v supermarketu neuvědomil, že on sám (*he**) je tím, kdo dělá nepořádek, nebylo by možné vysvětlit, proč se zastavil, aby upravil polohu sáčku s cukrem. Podobné myšlenkové experimenty lze samozřejmě navrhnout i pro zbývající esenciální indexikály „teď“ a „toto“.

Zřejmě nejzásadnějším přínosem Johna Perryho v souvislosti s problematikou esenciálního indexikálu je rozlišení mezi *stavem přesvědčení* (belief state) a *objektem přesvědčení* (belief object) (Perry 1979, 17 – 20), které bylo silně ovlivněno Kaplanovou dvojicí obsah-charakter. Podle Perryho všechny zákazníci supermarketu, kteří si uvědomili: „Nepořádek dělám já“, spojuje to, že se nacházejí ve stejném stavu přesvědčení, tedy ve stavu, na základě kterého se něčemu věří. V Kaplanově terminologii bychom řekli, že se všichni tito nakupující shodují v charakteru svého přesvědčení. Přestože ale všichni sdílí stav přesvědčení, každý na základě jednoho stavu věří jinému objektu. Vzhledem k Perryho ztotožnění objektu přesvědčení s propozicí je tento objekt zjevně také protějším kaplanovského obsahu. Jeden stav přesvědčení („Já dělám nepořádek“) umožňuje vysvětlit, proč návštěvníci supermarketu změnilí své chování. Kromě možnosti vysvětlit chování však Perryho distinkce také umožňuje lépe čelit námitkám, kterým byl vystaven Kaplan. Jedna z kritických poznámek směřovala k tomu, že někdo může věřit dvěma kontradiktorickým propozicím. Perry Kaplanovu obhajobu, která spočívala v rozlišení obsahu a charakteru, ještě zdokonalil. Jak zdůrazňuje David Braun (2001), pro každou propozici (objekt přesvědčení) existuje mnoho stavů přesvědčení, které by mluvčímu v daném kontextu dovolily věřit této propozici, stejně jako existuje mnoho charakterů, pod kterými lze věřit jedné propozici (jednomu obsahu). Mluvčí přitom může být v jednom stavu přesvědčení, na základě něhož lze věřit určité propozici, ale nemusí být v jiném. Racionální mluvčí pak může věřit propozici i její negaci, dokud je v příslušných rozdílných stavech přesvědčení.

Výrok obsahující esenciální indexikál je v jistém smyslu omezeně dostupný pro ostatní. Vysloví-li mluvčí „Schůze začíná teď“, po uplynutí okamžiku vyslovení už *tutéž* propozici nelze vyjádřit a vyjádřená propozice se stává nedostupnou. Kdokoliv tedy může mít k jakékoliv propozici přístup v tom smyslu, že se může nacházet ve stejném stavu přesvědčení, který je klasifikován větou „Já dělám nepořádek“. Každý, kdo tuto větu

pronese, však má jiné přesvědčení, vyjadřuje jinou propozici. Jak je patrné, Perryho návrh se pohybuje zcela v intencích Kaplanovy filosofie jazyka.

Ve stejném roce jako Perryho studie *The Problem of the Essential Indexical* vyšel také článek *Attitudes De Dicto and De Se*. **David Lewis** zde napadl do té doby všeobecně respektovanou představu, že objektem domněnky, víry, touhy nebo znalosti je typicky propozice, a hovoříme proto o propozičních postojích. Perry (1979) sice upozornil na to, že tradiční pojetí propozice jakožto objektu vybaveného absolutní pravdivostní hodnotou a složeného výhradně z pojmových složek neumožňuje korektně analyzovat věty obsahující indexikály, po jistých úpravách ale ideu propozičních postojů přijal. Lewis navrhuje v případě postojů domněnky, víry a podobně nahradit propozici *vlastností*, již chápe jako „množinu přesně těch možných bytostí, aktuálních či nikoliv, které mají příslušnou vlastnost“ (Lewis 1979, 515). Jak Lewisův návrh funguje? Dejme tomu, že Karel věří, že sůl se rozpouští ve vodě. Věřit propozici vyjádřené větou „Sůl se rozpouští ve vodě“ znamená pro Karla připsat sobě samému korespondující vlastnost, tedy identifikovat sebe jako člena subpopulace logického prostoru, ve kterém příslušná propozice platí. Připomeňme, že Lewisův návrh platí nejen pro víru nebo domněnku, ale také pro znalost. Hlavní výhoda uvedeného přístupu se projevuje ve chvíli, kdy zkoumáme znalost sebe sama za použití indexikálů. Představme si, že amneziak Rudolf Lingens se ztratí ve Stanfordské knihovně.³ Přečte si celý svůj životopis a náhodou má k dispozici i detailní plánec knihovny, v které se nachází. Stále však neví, kdo je ani kde se je, dokud si neuvědomí: „*Toto* je pátá ulička, šesté patro, hlavní knihovna ve Stanfordu. *Já* jsem Rudolf Lingens“. Přestože tedy nepostrádáme žádnou propoziční znalost, stejně jako Rudolf Lingens, který ve Stanfordské knihovně nastudoval všechny dostupné informace o světě, v němž žije, můžeme podle Lewise postrádat znalost, která je *nepropoziční*. Je myslitelné, že Lingens ví „propozičně“ všechno. Uvědomění si, že on sám je Lingens, ho však žádným způsobem propozičně neobohacuje, spíše sám sobě připisuje další vlastnost. Zatímco k propozičnímu objektu zaujímáme postoj *de dicto*, pro sebe-připsání vlastnosti zavádí Lewis označení *postoj de se* (Lewis 1979, 521). Stejně jako je pro Castañedu jeho *he** neeliminovatelné, atribuce znalosti *de se* podle Lewise nemůže být ekvivalentní s žádnou znalostí *de dicto*.

³ Příklad, v němž vystupuje amneziak Rudolf Lingens, si Lewis vypůjčil od Johna Perryho (1977, 492).

Jaký je ale vztah *de se* a *de re*? Sebe-připsání vlastnosti je přisouzení vlastnosti nějakému individuu pod relací identity a jako takové spadá pod postoj *de re*. Rozdíl mezi postojem *de re* a *de se* však existuje. Dívám-li se například sám na sebe v zrcadle, aniž bych si to uvědomoval, a vidím, že kalhoty pozorovaného muže hoří, pak věřím *de re* o muži, na kterého se dívám, že jeho kalhoty hoří, nepřipisuji však toto přesvědčení *de se*. Lewisovo tematizování znalosti *de se* je tedy dalším příspěvkem k teoriím, které považují indexikály za nepostradatelné.⁴

4.2 Neartikulované konstituenty

Kromě explikace toho, v jakém smyslu jsou indexikály neredukovatelné na jakýkoliv jiný druh výrazů, navázal Perry na Kaplanovy ideje také upřesněním kategorie kontextu. Kaplan sice prosadil pojetí indexikálů jakožto kontextuálně senzitivních výrazů, podle Perry je ale třeba vyjasnit, co přesně „míníme ‚kontextem‘“ (Perry 1998, 1). Existuje totiž více typů kontextuální závislosti. Užíváme-li kontext *presémanticky*, snažíme se zjistit, s jakým významem se výraz užívá, kolik stejně znějících slov je užito nebo jakým jazykem se mluví. Do této kategorie patří například homonymie nebo ambiguita. V souladu s výkladem představeném v předcházejícím pokračování tohoto cyklu zřejmě můžeme *presémantické* užití kontextu ztotožnit s kontextem lingvistickým. Zkoumáme-li indexikály v kaplanovském smyslu nebo anaforu, užíváme kontext *sémanticky*. V tomto případě potřebujeme znát extralingvistický kontext poté, co zjistíme, jaké slovo, syntaktická struktura nebo výraz byly použity. Když Kaplan hovoří o indexikálech jako kontextuálně senzitivních výrazech má na mysli právě *sémantické* užití kontextu. *Sémantický* kontext tedy obsahuje ty kontextuální rysy, které determinují obsah kontextuálně senzitivního výrazu.

Někdy se ale může stát, že „postrádáme podklady, které potřebujeme pro propozici vyjádřenou nějakým tvrzením, i když jsme identifikovali slova a jejich významy a zohlednili jsme kontextuální faktory, k nimž nás vedou indexikální významy“ (Perry 1998, 8). Pak podle Perryho užíváme kontext *post-sémanticky*. Jsme v situaci, kdy některé konstituenty propozice zůstávají *neartikulované* (unarticulated). Řekněme například, že Karel telefonuje z Kroměříže svému bratru Romanovi, který bydlí

⁴ Lewisův přístup je v některých ohledech problematický, zejména pokud se jedná o analýzu vět jako „Karel si přeje, aby neexistoval“ (viz Turner 2006).

v Brně, kde je tou dobou slunečné počasí. Karel náhle přeruší konverzaci a řekne naslouchajícímu spolubydlícímu Romana: „Prší“. Karlova promluva přitom nereferuje k místu, kde se nachází Roman a jeho spolubydlící, ale k místu, kde se nachází on sám jako mluvčí. Promluva „Prší“ vyžaduje, aby místo, na kterém prší, bylo dodáno kontextem, protože místo a čas jsou v případě uvedené promluvy konstituenty propozice: neznáme-li místo, nemůže vzniknout ohodnotitelná propozice. Místo je v uvedeném případě neartikulovaný konstituent. Užívají-li Roman a jeho spolubydlící kontext post-sémanticky, znamená to, že aktivují jisté všeobecné předpoklady, aby mohli zkompletovat propozici. *Předpokládají*, že místo, ke kterému Karlova promluva referuje, není Brno, ale Kroměříž. Za jakých okolností tedy podle Perryho necháváme konstituenty neartikulované? Především tehdy, je-li z nějakého důvodu zjevné, o čem se mluví. Typickým neartikulovaným konstituentem naší řeči je náš aktuální svět, ke kterému běžně referujeme jen implicitně.

4.3 Perry a Kaplan versus Frege

Kaplanovský motiv se objevuje také v Perryho návrzích na řešení obtíží spojených s Fregeho analýzou indexikálů. Perry konstatuje, že reference indexikálů se sice mění od promluvy k promluvě, ale to, čemu rozumíme například z výrazu „dnes“, se ze dne na den rozhodně nemění: „Rozumíme-li slovu jako ‚dnes‘, pak to, co známe, je zřejmě pravidlo, které nás přivádí od okamžiku pronesení k určitému objektu. Výraz ‚dnes‘ nás vede právě ke dni promluvy, výraz ‚včera‘ ke dni který dni promluvy předchází, výraz ‚já‘ vede k mluvčímu a tak dále“ (Perry 1977, 479). Tomuto typu významu říká Perry *role* demonstrativa.⁵ Na základě citované pasáže lze tvrdit, že to, co Perry pojmenoval jako roli demonstrativa, poměrně přesně odpovídá Kaplanovu charakteru. Pokud ztotožnění role s charakterem přijmeme, pochopíme snáze, proč role demonstrativa podle Perryho zřejmě není redukovatelná na jiné pojmy, které by bylo možné nalézt ve Fregeho filosofii. Přestože demonstrativum by ve Fregeho pojetí mělo vyjadřovat smysl, který je konstituentem propozice vyjádřené větou, jež toto demonstrativum obsahuje, není jasné, jak jediný smysl demonstrativa stanovit a zkompletovat tak myšlenku. Perry proto navrhuje chápat smysl demonstrativa jako jeho roli. Problém by byl zčásti vyřešen, protože by-

⁵ Ve studii *Frege on Demonstratives* (1977) užívá Perry termín „demonstrativum“ pro označení jak čistých indexikálů, tak pravých demonstrativ.

chom konečně dokázali identifikovat jediný smysl demonstrativa. Podle Perryho návrhu můžeme smysl věty obsahující demonstrativum ztotožnit s její rolí. Jak si ale uvědomil i sám Perry (1998, 481), role, tedy funkce z kontextů do referencí, je sice kontextově senzitivní, ale od pronesení k pronesení se nemění, stejně jako Kaplanův charakter. Role věty obsahující demonstrativum nemůže být totožná s Fregeho myšlenkou, protože „jedna věta by mohla vyjadřovat stejnou roli v odlišných případech a rozdílných pravdivostních hodnotách“ (Perry 1998, 481). Zatímco odlišná pronesení „Já jsem nemocný“ vyjadřují rozdílné pravdivostní hodnoty a zároveň rozdílné myšlenky,⁶ role uvedené věty zůstává při každém pronesení stejná. Role věty obsahující demonstrativa proto nemůže být totožná s její myšlenkou. Perry tedy navrhuje přerušit spojení mezi smyslem a myšlenkou, což podle něj umožňuje vyřešit obtíže spojené s fregeánskou analýzou demonstrativ (viz Perry 1977, 491 – 497).

Při analýze vět, které obsahují demonstrativa, tedy Kaplana Perry nenásleduje. Pojem *role* je sice inspirován Kaplanovým charakterem, oddělení smyslu od myšlenky však zároveň znamená odklon od jednoho ze základních pilířů Fregeho filosofie, podle něž smyslem věty je právě myšlenka. Kaplan, který jako zastávce přímé reference spojuje fregeánské motivy s přijetím singulárních propozic,⁷ se pro podobně zásadní úpravu Fregeho koncepce rozhodnout nemusel. Protože konstituentem propozice obsahující demonstrativum je referent tohoto demonstrativa, nikoliv jeho smysl, oddělit myšlenku od smyslu není nutné.

Ústav české literatury a knihovnictví
Filozofická fakulta Masarykovy university
Arna Nováka 1
602 00 Brno
64570@mail.muni.cz

LITERATURA

- BRAUN, D. (2001): Indexicals. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/indexicals/>.
- CASTAÑEDA, H.-N. (1967): On the Logic of Self-Knowledge. *Noûs* 1, 9 – 21.

⁶ „Tentýž text, obsahující slovo ‚já‘, bude v ústech různých lidí vyjadřovat odlišné myšlenky, z nichž některé mohou být pravdivé, jiné nepravdivé“ (Frege 1996, 268).

⁷ Pro detailní pohled na Kaplanovu recepci Fregeho viz Kaplan (1975).

- CASTAÑEDA, H.-N. (1968): On the Logic of Attributions of Self-Knowledge to Others. *The Journal of Philosophy* 65, 439 – 456.
- FREGE, G. (1996): Myšlienka: logické skúmanie. *Organon F* 3, 262 – 281.
- GERTLER, B. (2003): Self-Knowledge. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/self-knowledge/>.
- KAPLAN, D. (1975): How to Russell a Frege-Church. *The Journal of Philosophy* 72, 716 – 729.
- KAPLAN, D. (pravdepodobne 1976): *skriptum*.
- KAPLAN, D. (1978): On the logic of demonstratives. *Journal of Philosophical Logic* 8, 81 – 98.
- KING, J. C. (2005): Anaphora. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/anaphora/>.
- LEWIS, D. (1979): Attitudes De Dicto and De Se. *The Philosophical Review* 88, 513 – 543.
- PERRY, J. R. (1977): Frege on Demonstratives. *The Philosophical Review* 86, 474 – 497.
- PERRY, J. R. (1979): The Problem of the Essential Indexical. *Noûs* 13, 3 – 21.
- PERRY, J. R. (1995): The Self. In:
<http://www.csl.stanford.edu/~john/PHILPAPERS/self-enc.pdf>.
- PERRY, J. R. (1998): Indexicals, Contexts and Unarticulated Constituents. In:
<http://www.csl.stanford.edu/~john/PHILPAPERS/context.pdf>.
- SCHWITZGEBEL, E. (2006): Belief. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/archives/entries/belief/>.
- TURNER, J. (2006): Fitting Attitudes *De Dicto* and *De Se*. In: <http://fas-philosophy.rutgers.edu/turner/papers/fit.pdf>.